

Oldřich Král

Co je komparatistika, co není a k čemu je na světě

1.

Titulní parafrází známého eseje Václava Černého o kritice jsem se chtěl přihlásit k jeho úvodním slovům: „Kdo po celý život pronášel kritické posudky, a nepřišlo mu přitom položit si naši titulní otázku, není – myslím – skutečný kritik. A není jím ani ten, kdo si ji sic položil, ale hned na ni viděl i hotovou odpověď, přijav ji zvenčí. Jedinou možností, důstojnou pravého kritika, je klást si tu otázku znovu a znovu, studovat ji každou novou jednotlivou kritikou, kterou napíše, prostě se jí trápit donekonečna, jako se až do smrti trápíme životem a učíme se mu, prostě tím, že jej zároveň žijeme a přemýšlíme o něm. To nekonečno je ostatně docela konečné, a zvláštní je na jeho konci jen to, že vás na něm hledané odpovědi očekávají a potkávají nikoli jako závěr dlouhého usuzování, výsledek studia nebo součet či průměr postupných řešení, k nimž jste došli, nýbrž jako jistota veskrze niterná. To proto, že jste se zde prostě zase dožili a dotrápili skutečného kusu sebe samého. Ony rozumové úvahy a studia nebyly ostatně zbytečné: orientovaly vás a podpíraly.“¹

Ostatně soudím, že nejen Černého *pravý kritik*, ale každý třeba i průměrný literární historik či teoretik literatury se nevyhne některé z možných verzí Černého titulní otázky, ani ji nebude moci prostě přijmout a odpovědět zvenčí jednou provždy. Také se jí bude donekonečna trápit i těšit.

¹ V. Černý: Co je kritika, co není a k čemu je na světě; in *Tvorba a osobnost I*, Praha 1992, s. 224.

O komparatistice pak platí dvojnásob, že ji tvoříme až tím, jak ji děláme, jak ji žijeme a myslíme; případ od případu, bez předem zjednané jistoty, že je tomu právě tak a nikoli jinak, že právě teď jsme kompletní a odtud si už budeme jistí.

Vždyť co to je vlastně ta komparatistika? Obor přesahující a intervenující, obor vzrušující a rozrušující, o kterém platí, že je v každém okamžiku oborem oprávněným jen tou mírou praxe i reflexe, kterou se prokázal; že je oborem orientovaným a podpíraným jen touto praxí i reflexí; oborem nezakotveným, a proto vždy znovu pocitujícím a předvádějícím potřebu svého sebezduvodnění. Všechno jiné nežli obor metodologicky a předmětně garantovaný, celně chráněný proti oborům jiným i obor ze všech stran prostupný a do všech stran otevřený přechody pro pěší.

Pravá komparatistika nebyla nikdy proti něčemu, ale vždy „s“... Je ovšem trvalým paradoxem, že čím více je „s“, tím více je vystavována všemožným proti. Nejednou sama proti sobě. To v té chvíli, kdy se nechá vylákat do diskuse o té takzvané vědní samostatnosti. Co to ostatně je? Když jsme k ní přišli většinou odjinud, většinou s něčím jiným, možná pro jedno. Ale tohle jedno určitě není to, co by nás zase oddělovalo.

Máme se stranit, abychom legitimovali disciplínu? Co je to ta disciplína? Snad ona taxativní řada resortně typických literárních jevů jako jsou kontakty, vlivy, translatace, transpozice? Máme se přes tato vyjmenovaná literární fakta a procesy ozvláštnit, zatímco všechno ukazuje na to, že poznávací smysl nás naopak k jiným připojuje oním horizontem literárních souvztažností a souvislostí, jež jsou skutečným tématem, fundamentální otázkou, někdy inspirativním kverulanstvím komparatistiky.

Komparatistika byla vždy sama proti sobě, kdykoli se dala vmanévrovat do jistot resortních tras a regionálních ohrádek. Zatímco její perspektiva byla v tom pohybu přes: v oné transgresi od národního a emancipovaného k nadnárodnímu a obecnému; od nadnárodního a obecného k regionálnímu a vzájemnému; od regionálního a vzájemného k transkulturnímu a společnému; od toho všeho k novému universalismu, založenému na stejné jinosti všech.

V tom spojení, v té otevřenosti a v této transgresi, v sjednocující konfrontaci různého jsou historické, teoretické i kritické dimenze, k nimž na různých střediscích soudobého komparativního myšlení tíhnou badatelé, pedagogové a kritici často velmi různých metodologických vyznání i resortních příslušností.

2.

Jsou ovšem věci, jež se v Čechách nenosí. Co je zobecňující a ve smyslu velkých ploch historické (a kulturní), není interpretační, není v interpretaci dost silné „v situaci, kdy se v literární vědě dostává do popředí zájmu text /.../“. Tato exorciální věta, jakkoli zní tak staře, není stará ani rok.²

Jenže skutečná situace je jiná, než jak říká tato do omrzení opakovaná „pražská“ floskule.

Podle mne, a ve větším souladu s Václavem Černým, současné literární studie většinou nevystačí s onou úzce scientistní redukcí zvanou text.

Rozhlédneme-li se za dědičnou roli lingvistického scientismu, seznáme a třeba i uznáme, že je stále aktuálnější to, co v našich podmínkách Václav Černý v přímé opozici k oné strukturální a procesuální textaci tvrdošijně prosazoval. To, co spočívalo v uvádění co nejvíce kulturních vrstev do pohybu, takže je každý jev nahlížen (nejen zasvěcován) v širokém pohybu souvztažností, a navíc v konfrontaci dalších souvztažností periferních a přespolních. Interpretace textu v izolaci je většinou cítěna jako příliš těsná a ve své předstírané kompletnosti a jistotě pochybná varianta redukcionismu. Aby dnes pohledal zemi, kde se tolik interpretuje a tak málo čte.

3.

Jedna z obtíží komparatistiky 20. století je, že se sama často spojuje (Václavem Černým explicitně) s utopickou představou obecné literatury a obecné literární vědy vyvozovanou z retrográdně vyloženého Goethova výroku.³

A že od sebe zároveň odstrkuje představu, že by mohla, a snad dokonce měla jít nejen nad literární historii národně vymezenou a nad resortně specifikovanou disciplínu kontaktovou, vlivovou a látkovou, že by se měla posunout z vnějšku dovnitř díla, ale i dovnitř události psaní a čtení,

2 Viz Z. Kožmín: Václav Černý a interpretace, in *Václav Černý. Sborník z konference konané 4. 11. 1993 na Dobříši*, Praha 1994, s. 39.

3 V. Černý: O té veliké komparatistické patálii, rkp. z poloviny sedmdesátých let, in *Zápisník o Šaldovi (K 127. výročí narození F. X. Š. 22. 12. 1994)*, Společnost F. X. Šaldy, Praha 1994, s. 39.

a tak do své recepce, interpretace a výkladu zahrnout věci a jevy, jež se rodily samostatně a navzájem nezávisle.

To jest, že by měla jít nejen nad literární historii vymezenou národně či jazykově, ale i nad literární historii vymezenou jednou (naší, jak píše Václav Černý) kulturou a přesunout z vnějšku dovnitř i zkušenost kultur jiných.

A konec konců, kdyby se odvážila toho posledního, že by měla jít za literární historii a vyvodit nejen univerzální dějiny literatury, ale také univerzální teorii literatury, jež u nás zatím nebyla položena ani jako otázka a jež zcela jistě nebude myslitelná než jako vnitřně srovnávací.

4.

Pravda je, že v textech Václava Černého jsou hranice komparatistiky posunuty co nejdále a co nejotevřeněji až k prahu literatury světové či univerzální. Jen mu připadá předčasné „usilovat o dějiny literatury světové v nejširším, goethovském rozsahu“.⁴

Na pořadu dne jsou podle něj dějiny literatur národů naší kulturní oblasti. Tam vidí Václav Černý právem svůj úkol. Až potom mohly být podle něj uskutečněny syntézy jednotlivých kulturních oblastí, a to jako kardinální součásti ke stavbě syntézy kompletní a konečné. Pravda je, že nikoli v textech Václava Černého, ale v textech Felixe Vodičky, konkrétně v textech jím editovaného *Světa literatury*, byl učiněn u nás relativně nejúspěšnější pokus zahrnout jiné literární skutečnosti a do jisté míry i jiné literární zkušenosti do obrazu toho literárního univerza, předcházejícího tomu univerzu, o němž lze mluvit jako o epoše literatury světové. (Stojí přitom za povšimnutí, že tu byl rozhodující impuls pedagogický.) A právě tady, při obnovené práci na tomto textu, jsem učinil zkušenost, která mne přivedla k odpovědi na otázku, od čeho mimo jiné je anebo by mohla být komparatistika na světě, a jaká komparatistika by to asi měla být. K čemu by mohla být dobrá komparatistická dimenze jakékoli větší práci na poli české a právě české literární vědy.

4 Tamtéž, s. 45.

5.

Jako editor tentokrát opraveného, čtvrtého vydání *Světa literatury* jsem si mohl ujasnit, že text, který vykládá věci univerzální (úvodní stati o teorii a poetice literatury) procesuálně, bez zřetele komparatistického a kulturního (neboť literatura je přece jedna, jako lidstvo je jedno), je prakticky nemožné dodatečně otevřít zkušenosti jiné literality, jiné literárnosti, podstatné zkušenosti jiných světů literatury.

Bylo jistě možné, a také jsem to učinil, zaplnit frapantní lagunu typicky komparatistického, jak by Černý řekl: resortního řádu, a přidat odstavec o fenoménu překladu a překladovosti, který ve Vodičkově vůbec chyběl.⁵ Bylo však obtížné a vlastně nemožné posunout optiku vidění „literárního textu“, „literárního slova“ a „literární události“ za bytostně logocentrické chápání světa literatury. To se týká například kapitoly o počátcích slovesného umění původního vydání z roku 1967.⁶ Bylo sice formálně možné dodat, že známe kultury, jež své archaické magické úkony nedoprovázely jen slovními projevy, ale daleko spíše tu vystupovaly magické slovní písemné znaky, že oním literárním textem byl text písemný před textem řečovým. Bylo to sice možné, ale zůstalo by jen u připomínkování, které by nepostihlo celkový pohled, v němž písemný literární text je vždy chápán jako cosi odvozeného a nepůvodního a mediálního.

A už vůbec by se to netklo vidění literárního textu jako fenoménu explicitně dvou aspektů organizace: zvukové a významové.⁷ Už vůbec by nedošlo k revizi oné totální absence vizuality a hmotnosti jako zvláštních nepominutelných dimenzí literárního textu a textu vůbec; nedošlo by k revizi takových teoretických a kulturních lagun jako je ta, že marně hledáte v indexu takový, podle mne nikoli jen kulturní, ale i literární pojem a teoretický pojem jako je „kniha“. Pro českého bohemistu totiž v jeho teoretickém projektu existuje jen heslo „knihtisk 139, 162“ a pak ovšem „knížky lidového čtení 164, 191“,⁸ ale obecná kategorie textové organizace, jakou je „kniha“, chybí.

5 F. Vodička a kol.: *Svět literatury*, Fortuna, Praha 1995, s. 65.

6 F. Vodička a kol.: *Svět literatury* 1, SPN, Praha 1967.

7 Tamtéž, s. 33–34.

8 Tamtéž, rejstřík pojmový.

V tom ohledu je ovšem docela příznačné vyjádření, jež jsem zaregistroval u dvou českých básníků své generace. Jeden, vzdělaný teoretik pražského školení, versolog, neváhal označit vytištěné slovo za zbytnou černou skvrnu, jakési stopy černě, od nichž nám možná další technický rozvoj bohdá pomůže.⁹ Druhý básník, teoreticky ovšem zcela neambi-ciózní a teoretickými předsudky tudíž nepostižený, mně potvrdil, že své verše mimo jiné už předem vidí, graficky a vizuálně organizuje, stejně jako je slyší. Takže vypustíme-li tento aspekt, respektive nezahrneme-li zkušenost tohoto druhého básnického typu a teoreticky ji nezhodnotíme, naše teorie zůstane parciální a předpojatá. Nejenže nepostihne podstatné fenomény jiných literárních světů (jako je například ideogramatický svět dálněvýchodní), ale kupodivu nepostihne ani dosti podstatné rysy literality moderní z 20. století (u nás Jiří Kolář, ale i Karel Šiktanc). Nedomyslíme ten fakt, že literatura se většinou nezapisuje, nýbrž píše. Opakovaně jsem četl příležitostný, a přece závažný Červenkův text. Jeho postavení jazyka do protikladu k písmu je hluboce zakotveno ve vědomí i podvědomí českého literárního myšlení a je to přímo čítankově doloženo textem Vodičkovým.

6.

Pojďme však zpět k pojmu obecné literatury. Nazval jsem pojem obecné literatury a obecné literární vědy utopickou představou, protože je podle mne více než obtížné, ba nemožné, shrnout pod oprávněný a smysluplný sumarizující pojem a konkrétní korpus něco, co jako celek nežilo a jako celek se nevyvíjelo.

Literatura je sice jedna, stejně jako i umění a lidstvo je jedno, ale právě tak jako se lidstvo různě chová, tak také různě píše a čte. Historická a kulturní praxe literatury je před novodobou epochou literatury světové natolik různá, že lze hovořit o různých paradigmatech literárního univerza, o různých kontinuitách dějin literatury a literárnosti, jež nelze svést k jednomu jmenovateli, ale které je možno položit vedle sebe a k sobě, a z tohoto srovnání vyvodit, co je shodné a co je různé, jak i shodné věci dostávají v jiné situovanosti různý smysl a jak naopak věci na první pohled a z vnějšku hodně různé vykazují stejný vnitřní řád a inspiraci.

⁹ M. Červenka: Pravopis a přidružené významy slova, *Literární noviny* 4, 1993, č. 45.

Tady někde je na místě připomenout Greenblattův alternativní termín „kulturní poetika“ v rámci amerického nového historismu. Tady je pole diskuse o tom, zda skutečně je až takovou hrubou nečistotou splétati studie literární se studii kulturními. V té rovnici historicity a textuality, historicity textu a textuality historie (jak přínosný, v mnohém korigující, by byl tento přístup, to podle mne bezděčně ukázala včerejší textová demonstrace Černého dobových závislostí v referátu dr. Buggeho).

To ovšem znamená přistoupit na několik věcí:

1. Retrogradní koncept literatury světové je naplnitelný jen tak, že nahradíme představu a projekt obecných dějin literatury projektem „společných dějin literatury“, v němž je různost předmětu přijata jako řídicí princip společných dějin, dějin s pohyblivou perspektivou (nikoli nepodobnou univerzalizmu čínské tušové krajinomalby).

2. Jak říká kolega Petříček jr.: „Je po epoše času a sukcesivních dějin. Jsme v epoše prostoru a synchronní korelace. Z času dějin vystupujeme do prostoru dějin.“¹⁰ Co z toho plyne pro dějiny literatury? Dále budou mít „dějiny světové literatury“ buď charakter topologický ve smyslu místa pro dějiny praxe psaní a čtení, anebo prostě nebudou.

3. Obecné dějiny literatury založené na expandaci jazyka popisu jedné kultury kvůli fiktivní jednotě literárních skutečností byly vždy znovu odsouzeny k nezdaru (u nás příkladně J. O. Fischer, jeho projekt i text *Dějiny světové literatury*),¹¹ anebo k trvalému odkladu: „Usilovat o dějiny literatury světové v nejširším, goethovském rozsahu pokládáme za předčasné, a na tom nic nemění dnešní neobyčejně živá účast mimoevropského vědeckého světa (Japonců, Arabů, sinologů) na komparatistice“.¹²

10 M. Petříček: *Dekonstrukce a univerzitní vzdělání* (Předneseno na Společném sympoziu studentů a univerzitních učitelů pořádaném Centrem komparatistiky FF UK a Kruhem moderních filologů 20.–21. 10. 1994. Částečně publikováno in *Tvar* 6. 1995, č. 1, s. 6. Formulace je tam odtažitější, hovoří se o „topologičnosti“ dekonstrukce, o topologické operaci jako předpokladu chronologie, o dějinách v odstupu z „vnějšku“.

11 Skriptum, sv. 1–4, Praha 1987.

12 V. Černý: O té veliké komparatistické patálii, in *Zápisník o Šaldovi*, s. 45.

4. Jinými slovy, uznáme nejen nereálnost, ale i zjevnou neoprávněnost „bílých“ dějin literatury světové jako expanzivní subsumace jiných dějin, jako jejich násilného zahrnutí do jediného příběhu, jediného vyprávění.

5. Uznáme společně sdílenou literární skutečnost ne jako předpoklad, ale jako náš prožitek jednoty literárních skutečností v různých světech literatur, prožitek nepotlačující zvláštní charakter literárních jevů, vystavených do různých spojení, souvislostí, rovin v rozdílných paradigma-
tech literárnosti, jež vždy něco akcentují, něco jiného marginalizují, nebo dokonce vylučují.

6. Takové obecné, či lépe společné dějiny literatury nemohou být nežli dějinami současnosti, dějinami společně sdílených dějin charakteristických fragmentů psaní a čtení, zakládajících společnou paměť literatury. „Svět je vzájemnost,“ říká Zdeněk Kratochvíl ve *Filosofii živé přírody*.¹³

7. Jinými slovy: dějiny polyfonní, dialogické, prostorové a fragmentární.

8. V díle jako psaní i čtení textu se mísí tělo i duše, přirozený svět i svět umělý, všechno.

7.

Specializace, jež se právem jeví jako nezbytná s ohledem na imperativ „faktu“, který předchází klasifikaci, srovnání i zobecnění, neznamená nutně izolaci.

Porovnávací výklad různých světů literatury není naplnitelný jinak než v rámci nového historismu a jeho kulturních studií, v nichž se nejen text literatury, ale i literatura jako způsob chování a ideologický institut vlastní každé kultuře stává předmětem exegeze, vyprávění a konec konců i interpretace.

Je mnoho věcí, jež v poslední době radikalizují naši citlivost k meziliterárním a mezikulturním jevům anebo ještě lépe k meziliterárním a mezikulturním aspektům dění a dějinnosti. A my vlastně ani nemáme jinou volbu, nežli tu situaci promítnout do svého konceptu literárních studií.

¹³ Z. Kratochvíl: *Filosofie živé přírody*, Praha 1994, s. 46.

8.

V tom ohledu je příkladný nový postoj k překladu jako zakladatelskému, nikoli druhotnému fenoménu kulturnímu a literárnímu. Současná komparatistika vyzývá k zamýšlení nad takovými starými předsudky, jakým je záměna historické priority za ontologickou superioritu, to jest přesvědčení či spíše pověra, že původnější v čase je vždy autentičtější (jaksi předem hodnotnější) v prostoru. Mýtus autenticity, mýtus identity, který měl jakýkoli překlad za druh napodobení, a tudíž i za cosi vnějšího a inferiorního, zprostředkovaného, a tedy periférního. Jenže celá křesťanská tradice je založena na překladu a na překladu překladu biblického textu. Totéž platí v dálnévýchodní kultuře o „přeložené“ buddhistické tradici, jež tu byla neméně určující nežli křesťanská na západě. Sanskritské texty tam prakticky nikdo neznal. Na čem byla tato tradice založena, byly výlučně čínské překlady, čínské překladové verze súter či jejich originální repliky. Stejně tak u Mongolů historická kniha knih, *Tajná kronika Mongolů*: posvátný historický spis, originál ztracen, autor neznám. Jedinou autentickou verzí byla čínská transliterace a její čínské exegeze. Až v polovině 20. století byla čínská transliterace zrekonstruována do mongolštiny, jazyka originálu, jazyku toho lidu, který *Tajnou kroniku Mongolů* vytvořil a ctil a žil. Tak lze pokračovat, abychom zjistili, že překlad měl fundamentální úlohu v dějinách lidské kultury a že jeho degradace na inferiorní „nepůvodní“ text je až našeho data. Teprve s ní souvisí jeho konsternace „věrností“, která se stala hodnotovým axiomem, pod jehož knutou byl překladatel zatlačen do soutěsky technické transmutace, lingvistického „pitvoření se“ po originálu. Ve světle moderní translologie jsou dějiny velkých kultur dějinami mizerných překladů. Docela jinak se jeví literární a kulturní fenomén zvaný překlad z pohledu srovnávacích studií literárních a kulturních.

9.

Totéž se nejspíš dá říci o literární teorii a literární historii obecně. Kdyby měla tato konference přispět budoucím projektům českého literárního myšlení, mělo by to být mimojiné i uznání a přijetí tohoto komparatistického rozměru do jejich přípravy a konstituce. Nejen proto, že by to nejlépe odpovídalo odkazu Václava Černého, ale i proto, aby toto myšlení bylo otevřenější současnému myšlení o literatuře a o kultu-

ře. Mravní patos takového rozšíření českého literárního myšlení spočívá v onom epistemologickém „*otevření rozumu*“.¹⁴

Jde o to otevřít rozum české literatury tak, aby příští dějiny české literatury byly dějinami světa a dějinami přítomnosti. Aby to byla přítomnost prostoru před odkladem času. V přímém protikladu k uvažování českého literárního vědce, kterému v oboru literární historie při problémové rekapitulaci přicházejí na mysl toliko minulé dějiny české literatury jako literární dějiny teoreticky a metodologicky v českém prostředí relevantní.¹⁵

A ještě jednou Václav Černý: „Jinými slovy, čas jakožto průtah je právě to, co dovoluje, aby se uplatnila síla, která mezi tímto takto a oním jinak rozhodne a zvolí: naše svoboda. Čas je tedy v našich očích živý celek minulosti, jejíž mez, zvaná přítomnost, bod téměř pomyslný, okamžitě se proměňující v minulost a dovršující dějiny, zároveň nepřetržitě vniká do neurčeného, aby je formoval, změnil v určité, učinil minulostí; a na tento pohybující se bod tlakem, jenž je ne-li jedinou hnací silou pohybu, tedy alespoň silou ztvárňující a přinášející pohybu jeho význam, působící naše svoboda. „*Aktuální skutečnost času a naše svoboda je to též.*“¹⁶

10.

Na závěr je třeba říci jasně, že nejzazším stupněm „obecných dějin literatury“ geneticky (vývojově) založených (a tak jim rozuměli dosud všichni, včetně Václava Černého) je stupeň (nikoli mezistupeň) syntézy všeobecných dějin literatury naší vzdělanosti (naší kultury), a stejně tak všeobecné dějiny literatur civilizací, vzdělaností, kulturních okruhů

14 Termín G. Bachelarda (1884–1962), připomíná V. Čerý v medailonu Gaston Bachelard, in *Tvorba a osobnost I*, s. 469–477.

15 Připomínám teze habilitační přednášky J. Holého *Interpretace literárního díla a dějiny literatury* (FF UK, Praha 1995), jež začínají: „Jaké jsou možnosti literární historiografie? Tradiční dějiny literatur byly založeny na představě objektivního světa, který lze vědeckými metodami reprodukovat. Takové byly v Čechách dějiny Vlčkovy, Jakubcovy a Novákovy, z nichž poslední jsou stále nepřekonané *!..!*“ Autor se pak zmiňuje o akademických *Dějinnách české literatury* a o Vodičkově zvláště. Jako by v Čechách nikdy neexistovaly jiné literární dějiny, jako by nebyl Vilém Mathesius, Bohumil Trnka nebo Zdeněk Stříbrný. Jako by tu nebyly třeba *Dějiny ruské klasické literatury* Radegasta Parolka a Jiřího Honzika, *Dějiny perské a tádžické literatury* Jana Rypky a jeho žáků, vybráno namátkou rovněž v Čechách. Bohemizace teoretického myšlení je u nás vsutku bezmezná.

16 V. Černý: Co je kritika, co není a k čemu je na světě, s. 264.

jiných. Dál cesta nevede. Jak ostatně prokazují poslední mezinárodní projekty, jdoucí touto cestou.¹⁷ Další dějiny jsou už dějiny společné, vzájemné, v žádném případě dějiny obecné. Takové dějiny nejsou, nikdy nebyly a být nemohly.

17 Např. M. Valdés, L. Hutcheon: *Rethinking Literary History-Comparatively*, American Council of Learned Societies, ACLS Occasional Paper, No 27.